

Poučení ze zcela nekrizového vývoje české sociologie let 1989-2001

MILOSLAV PETRUSEK*
Fakulta sociálních věd UK, Praha

A Lesson from the Crisis-Free Evolution of Czech Sociology

Abstract: The evolution of Czech sociology, from its outset up until the present time, has had four lasting features: a tendency to put too much emphasis on personal grudges, a deep interest in the serious problems of the time, an ability for forming well-grounded statements on contemporary issues, and a natural plurality of opinions. These features are evident still in contemporary Czech sociology. In the post-communist period Czech sociology managed to come to terms with some of the more shadowy aspects of its past (co-operation with the regime) without any personal conflicts and was able to relatively quickly fill in the information gap in relationship to Western sociology. Several alternative interpretations of the transformation processes were formulated, and some neglected subject areas were cultivated. Impulses stemming from globalisation are accepted in a critical and relatively reasonable manner, but there is a tangible lack of study devoted to cultural processes and the influence of mass media on society. Czech sociology has thus come to terms with the trauma that accompanies every fundamental social change, and has done so in a rational and practical manner.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 7-15)

Pár let se zabývám – spíše ve volných chvílích než opravdu profesionálně – dějinami české sociologie. Je to počínání, jež u mnohých vzbuzuje údiv, protože zabývat se texty prachem zapadlými v časech, kdy si společnost kleslí znovu cestu k novým zářným zítřkům, připadá jedněm jako zbytečná ztráta času, jiným jako vyslovená zrada na oboru – jako útěk od žhavých témat současnosti. Přiznám se ke dvěma věcem:

- 1) Nikdy jsem nemiloval „žhavá témata současnosti“, protože jsem věřil letité zkušenosti generací sociologů mě předcházejících, že žhavým tématem může být a je pouze to, co je naším problémem osobním. Masaryk celé své životní dílo věnoval, jak sám říká, jen těm problémům, které byly jeho problémy vlastními, jimiž se on trápil a které jeho zajímaly – s přesvědčením, že právě tak se lze dobrat „pravdy“ (řekněme úzkostlivěji – tematiky), jež se dotýká více jiných lidí a snad dokonce společnosti celé. Že se s Masarykem srovnávat nehodlám, nebudu proklamovat, stejně se najdou ti, kteří by ani tomu nevěřili. Vím ostatně dost dobře, nakolik je Masaryk živý, a nakolik archaický – i to je velké poučení z dějin a studia jedné velké osobnosti. Ostatně pojetí sociologie jako průniku osobních problémů a společenských struktur je také pojetí millsovské.
- 2) Příliš lacinými se mi jeví rádobý klasické poučky, že dějiny jsou tu proto, abychom se z nich nikdy nic nenaučili nebo naopak – kdo se z dějin nepoučil, musí si je zopakovat.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc., Institut sociologických studií FSV UK, Areál UK, U Kříže, 158 00 Praha 5, e-mail mpetrusek@seznam.cz

Pravda je jako obvykle někde ve středu, mezi archivální zatuchlostí a mezi pocitem, že před námi nikdy nic a nikdo nebyl, že všechno musíme objevit znova.

Takže nakonec – přece jen „poučení“? Ale dozajista, nemůžeme se přece vyhnout ani historickým srovnáním, zejména dnes, kdy „historická sociologie“ je na výsluní pozornosti (zatím ne u nás, ačkoliv historiografické zázemí k tomu má lepší než leckterá jiná národní sociologie), ani „hodnocením“, která jsou vždycky nějak a něčím zakotvena v minulosti.

Platí-li latinské *Nemo potest esse iudex in sua causa*, totiž že nikdo ve vlastní při nemůže rozhodovat, pak bych měl mlčet k období právě minulému, protože jsem byl jeho řekněme dost živým účastníkem. Smím ale snad vyslovit několik svých osobních poznámek a dojmů, jež hodlám trochu zlomyslně zakotvit v poučení ze sociologie dávno minulé, totiž více než půlstoletí staré.

Poučení z minulosti

Podíváte-li se do těch zaprášených knih a foliantů, které s takovou péčí a láskou opatruje v knihovně Filozofického a Sociologického ústavu pan dr. Pospíšil, do starých časopisů a brožur vydaných vlastním nákladem, zjistíte, že česká sociologie minulosti (tedy od Masarykova příchodu do Prahy po její definitivní zánik v její „klasické podobě“ v roce 1950) vykazovala čtyři znaky (asi kromě řady jiných), znaky, jež však jsou frapantně viditelné až z jistého časového odstupu (totéž ale bude platit i o „našem desetiletí zmrtnýchvstání“):

1. Česká sociologie byla vždycky nebývale hašteřivá, a to dokonce v dobách, kdy se díky Guthu-Jarkovskému a gentlemanovi na Hradě vědělo dost dobře, co je to etiketa. Emanuel Chalupný [1911] neváhal napsat o Masarykovi, že je to „samolibý démon, který šíleně se žene za ctižádostí a kterému všichni kromě Machara nejsou než nástroji; cení je, dokud mu slouží, hanobí je, když jich už nemůže zneužívat“. Karel Galla [1940] nákladem vlastním vydal brožuru *Kritika za každou cenu*, kde se vypořádává s Voráčkovou kritikou jeho knihy o Sánech, v níž se na závěr dožaduje „boje za vskutku objektivní kritiku a rozpoznání poměrů v české sociologii“. Dnes už víme, jak právě Karel Galla k tomu „objektivnímu rozpoznání“ sám dramaticky, ba drasticky přispěl, ale o to právě teď nejde. Potěšitelné a poučné na tom všem bylo, že ty hašteřivé a někdy ne zrovna učesaně vedené spory se odehrávaly většinou (ne vždycky) v tiskovinách vydávaných „nákladem vlastním“.

Naše hašteření minulého desetiletí bohužel nevycházela „nákladem vlastním“, především však postrádala onu velkorysost, kterou ti větší z českých sociologů vždycky měli: nevšímat si osobních detailů, není-li nutno, a držet se věci. Masaryk nikdy Chalupnému jeho osobně zaujatou kritiku nepřipomenul a i k Josefu Pekařovi nakonec našel cestu. Těžko, ale našel. Tak toto neumíme, přejali jsme občas bulvár, a nevstupujeme-li bulvár přímo do našich profesních tiskovin, hašteříme se prostřednictvím tiskovin jiných. Personální spory jistě jsou a vždycky byly nedílnou součástí života vědecké komunity, ale jistá dávka zdvořilosti by v nich měla být zachována vždycky.

Prvním poučením je toto: osoby přicházejí a odcházejí, instituce se restrukturuje a mění, na lidi ve funkcích se zapomíná, jména ústavů zavane prach – zůstává jenom to, co má smysl mimo čistě osobní a čistě institucionální rozměr.

2. Opačným pólem hašteřivosti však ale byla neobyčejná vážnost a věcnost, s níž česká sociologie minulosti obvykle přistupovala k procesům a událostem zásadního

významu. Hospodářská krize byla předmětem seriózních analýz a zkoumání ve všech jejích podstatných rozměrech, nejen v rozměru ekonomickém, ale i kulturním a mravním. Ohrožení republiky na sklonku 30. let samozřejmě nezůstalo bez odezvy – a nešlo jen o politický dobový patos, ale o pokusy o věcnou analýzu, na jejíž dokončení pravda nezbyl čas. Byly ustaveny prakticky všechny tehdy relevantní sociologické disciplíny – sociologií umění počínaje, přes sociologii vojáka až k sociologii nezaměstnanosti, ba dokonce základy sociologie masové komunikace („žurnalistiky“) v První republice najdeme. A přece – Emanuel Rádl neváhal napsat: „Naši sociologové snad dovedou dělat učené spisy pro akademickou potřebu, ale pro veřejný život dosud neznamenaají nic – a proto nemá smysl zavádět sociologii do školy, byla by tam hluchým předmětem, který by jen obtěžoval žáka i učitele.“ I. A. Bláha v tom právem viděl dehonestaci oboru a připojil tedy – „polemizovat je důstojno jen s tvrzeními seriosními“ [Bláha 1932: 303].

Naše dnešní sociologie v tomto ohledu myslím podstatně dluhy nemá – základní téma doby, transformační proces, bylo uchopeno empiricky i s teoretickým nadhledem, a dokonce v zajímavém střetu názorů, jež měly koncepční povahu v pravém slova smyslu. A přece, jak uvidíme, Bláha i Rádl otevřeli problém velice aktuální. Čemu jsme tak úplně nedostáli, je pochopení procesu, že klasické, tradiční sociologické disciplíny se nám rozpadají před očima a že vznikají nové typy „analýz“, které mají interdisciplinární, transdisciplinární a historicky ukotvený rozměr – analýzy sociodemografická, historická, biosociální atd.

3. Myslím dále, že vůbec nepoužíváme sociologie minulosti jako pramene poznání. Není-li sociologie samoučelnou hrou, která se uzavírá, jakmile soudce-čas odpíská konec, pak bychom se měli vracet k tomu, jak určité fenomény – pokud jsou dodnes živé – naši předchůdci viděli. Viděli je jistě v jiném kontextu, ale někdy právě porozumění tomu kontextu dává řadě sociologických interpretací nový a užitečný smysl: ostatně není snad módnějšího slova, než je právě „kontext“.

Uvedu dva příklady. „Spor o střední třídu“ je v současnosti samozřejmě jiným sporem, než byl ten, který vedli staromarxisté, podle nichž je střední třída odsouzena k proletarizaci (a tím paradoxně sehraje dějinnou roli, kterou sama nepředpokládala), s weberiánci a teoretiky sociální stratifikace 50. a 60. let. Nicméně poučení, že střední vrstvy – v závislosti na své dlouhodobé sociální pozici dané mj. legislativním a institucionálním prostředím, v němž její členové jednají – mohou sehrát v demokracii roli nejen významně stabilizační, ale v jistých situacích právě opačnou roli, je nezanedbatelné.

Podobně je nezanedbatelné to, že ve sporech, na nichž se trvale přizívuje několik stálých a několik hostujících psavců, ba grafomanů, totiž ve sporech o tzv. odsun Němců (kapitole to jistě neslavné, ba žalostné), se nikde nikdo nezmínil o tom, že sociologové – a nikoliv konkrétně stranicky zaujatí – měli na věc dobový sice, ale právě proto nepřehlédnutelný názor. Emanuel Chalupný napsal v roce 1947 brožuru *Němci hrozí: Německý problém a bezpečnost světa*, která je pokusem o sociologickou analýzu (založenou na jeho konceptu „národní povahy“) předpokladů „trvalé bezpečnosti“ Evropy a světa, jejímž předpokladem je proměna „mentality Němců“ [Chalupný 1947]. Ale i I. A. Bláha [1946: 10], který byl polemikem daleko skoupějším a nepochybně i věcnějším, konstatoval, že „tento okamžik, kdy se stáváme státem národním, státem očištěným ode všech živlů velezrádčovských (ať německých, ať maďarských) je nejslavnějším okamžikem našich dějin“. Ukázalo se nakonec, že nebyl, ale co nelze pominout, je právě

ona dobová mentalita, bez níž není možné porozumět ničemu: ahistorické soudy vynášené s více než půlstoletým zpožděním se dají snadno korigovat čtením ve starších textech. Přejeme-li si, aby se naše současná „data“ a naše současná zkoumání stala i v budoucnosti materiálovým východiskem dalších zkoumání a komparací, chovejme se stejně k našim (jistě naivnějším) předchůdcům.

4. Česká sociologie byla od počátku pluralistická, byla pluralitní jak „paradigmaticky“, tak teritoriálně, a to je stav věcí, který se na marxovsko-hegelovské „vyšší úrovni“ naštěstí v posledním desetiletí opakuje. Na věci je snad zajímavé jen to, že ona paradigmatická strukturace se vede znovu zhruba kolem dvou stejných osových problémů, jako se vedla v minulosti: vztah teorie a empirie (poměr výzkumu a na výzkumu relativně nezávislých teoretických „spekulací“) a vztah sociologie hodnotící (v dobové terminologii Rádlově – „bilancující“) a sociologie, která se má zdržet hodnotových soudů. V dobách První republiky se dokonce dvě základní sociologické školy – pražská a brněnská, tedy Králova a Bláhova – právě v této otázce dosti zásadně lišily. Zdeněk Ullrich a Otakar Machotka v brožuře [Machotka a Ullrich 1928], za niž Foustka zaplatil předsednictvím v Masarykově sociologické společnosti, píší – „náš svět žádá sociologii, žádá ji naléhavě a neodbytně. Sociologie na poli duchovních věd stává se orientačním bodem a osou nového vědeckého postupu.“ Než se osud naplnil a sociologie se skutečně osou stala, uplynula řada let, v nichž opravdu k sociologizaci řady oborů došlo. Dnes prožíváme období jakéhosi snad regresního, snad regeneračního pohybu – sociologie se zdá být vytlačována jinými disciplínami, obory, skupinami oborů, orientacemi a trendy, o nichž nedovedeme vždycky jednoznačně rozhodnout, nakolik jde o poplatek dobové módy, a nakolik o trvalejší trend. Pokusím se vzápětí ukázat, zda jsme tuto vývojovou vlnu u nás zachytili, a nebo jsme spíše zůstali věrni tradiční (či spíše starší) charakteristice české sociologie, která „vedle přísné vědecké práce měla blízký vztah k praktickému životu a sklon působiti na něj ve smyslu zvýšení jeho etických hodnot“ [ibid.: 57]. Víme ale, že již současníci měli o tom „blízkém vztahu k praktickému životu“ své pochybnosti. Poučení minulostí nečiníme si iluze, že naše aktuální sebereflexe bude přesnější než ta, o níž se pokusili naši předchůdci.

Tři základní problémy : věda, praxe, mravnost

Ono totiž jde o tři opravdu odlišné problémy, jež v současnosti dokonce nabyly zcela nových, pro autory z konce 20. let nepředstavitelných dimenzí.

Především jde o teorii a „teoretizování“. Naprosto souhlasím s názorem, že sociologie nemá právo (jako celek) žít „svým vlastním životem“, odtržena od toho, čím žijí tzv. obyčejní lidé (i když Paul Feyerabend přesvědčivě říká, že v době masových médií „obyčejných lidí“ není), protože sociologie má – viděno z hlediska sociologie vědy a sociologie vědění – vždycky dvě auditoria, která však jsou svým způsobem nesouměřitelná:

- svou *vlastní vědeckou komunitu*, pro niž platí snad univerzální kritéria posuzování „odborné úrovně“ našich sociologických produktů (nicméně i o tom se dá pochybovat: nakolik dnes platí mertonovská pravidla vědeckého étosu?);
- „společnost“ či snad lépe – „*veřejnost*“, která od sociologie cosi očekává (někdy podle anekdoty, že sice neví, co chce, ale trvá na tom tak dlouho, až to nakonec dostane): obvykle očekává odpovědi na otázky, které sama pokládá za aktuální, palčivé a živé.

V tomto konstatování jsou obsaženy hned dva rozpory, „objektivní protiklady“. Vědecká komunita totiž od sociologa žádá obvykle něco jiného než „veřejnost“: vědecká produkce se jinak měří ve „vědě“, kde může rozhodovat pro veřejnost zhora nezajímavý citační index, a jinak ve „veřejnosti“, kde může rozhodovat třeba zvolený literární žánr, který je v „čisté vědě“ zcela nepřijatelný, nebo téma, které ještě do „čisté vědy“ nevstoupilo. Druhým imanentním rozparem je to, že vědecká komunita je dnes dvojí – „národní“ a „globální“. Tvzení, že existuje jediná věda – a to „dobrá věda“ bez ohledu na „místo původu“, je asi tak „pravdivé“ jako známá teze, že v oblasti umělecké produkce nemůžeme pronášet hodnotové soudy prostě proto, že existuje jediné umění – a to umění dobré bez ohledu na žánr, dobu vzniku, autora atd. atd. Jedním z problémů, které nejsou nikterak irelevantní, je posoudit proporci mezi tím, co děláme „pro vědu“ a co děláme „pro veřejnost“, jak to děláme, jakými prostředky a zda přitom respektujeme elementární pravidla vědecké etiky. V této souvislosti si dovoluji podtrhnout ještě jedno poučení z minula – respektujeme vždycky osobnostní založení autora a nechťjme po nikom, aby za každou cenu on respektoval jakýsi ideální kánon, který ostatně stejně podlehl totální korozi. Nebezpečí, že budeme všichni psát protiglobalizační pamflety nebo že budeme všichni psát empiricky fundované analýzy transformace nebo že všichni budeme psát solidně podložené informace a analýzy toho, jak kvetou květy na teoretických luzích, opravdu nehrozí. Je nás sice málo, ale stále dost na to, abychom byli i pestří i zelení.

Česká sociologie měla vždycky sklon k moralizování. Je to jistě neduh, neduh zděděný a neduh trochu dědičný. A nestydíme se za to, že tatínkem je v tomto případě dozajista Masaryk. Ale strach z moralizování je u nás přece jen trochu přehnaný: moralizovat, jak jsem se poučil kritickou recepcí Baumana [1993], znamená vnášet hodnotové soudy tam, kam nepatří, čehož opakem je ovšem adiaforizace, totiž vylučování hodnotových soudů z oblastí, kde byly donedávna obvyklé a nepřekvapivé. Je to situace, kterou by I. A. Bláha popsal prostěji tak, že jde o sociální situace, které jsou a mohou být sociálními jen proto, že jsou „pod normou“ – a my je oné normy zprošťujeme. Obávám se, že větším nebezpečím než moralizování („jedním uchem sem, druhým uchem tam“) je právě adiaforizace: zdá se mi, že jsme v naší sociologii vůbec jakoby přehlédli celý ten obrovský spor o relativismus nejen kulturní, ale i etický. O tom, že to není samoučelný problém, svědčí celá naše aktuální životní situace, totiž naše nezpůsobilost jednoznačně říci ano-ano, ne-ne. Celý tzv. postmoderní diskurs vykládáme buď tak, že nikdo neví, o co vlastně jde (jde zejména o mimořádně pěkné poststrukturalistické úvahy derridovského ražení), nebo tak, že ti, kteří aspoň tuší, o co vlastně jde, se brání, že je jim podkládáno něco, co netvrdí.

Globální výzva

Donedávna bylo možné držet tezi (ostatně pocházející tuším od Millse), že má-li sociologie prakticky, tedy sociálně působit, musí působit v rámci daného konkrétního (lokálního) společenství: jen na jeho otázky totiž umí odpovídat jazykem, jemuž společenství rozumí. Sociologie je od pádu bipolárního světa, který se kryje s naším desetiletím, situována do jiného světa: svět se globalizoval, ať si o tom myslíme, co chceme. Sociologie se to týká zhruba takto. M. Albrow [1990] ukázal, že sociologie prošla z hlediska dnešní globalizační optiky pěti stadii:

1. stadiem univerzalizace, kdy klasická sociologie chtěla být univerzální vědou jak ve smyslu vnitrovědním (chtěla formulovat univerzálně platné zákonitosti), tak ve smyslu sociálním (chtěla být vědou o „celé společnosti“, nejlépe – jako u Comta – o Lidstvu),

2. stadiem ustavení a rozvoje národních sociologií, které na vnitrovědní univerzálnost sice úplně nerezignovaly, ale respektovaly (později pod tlakem etnologie) národní specifika, někdy dokonce až na hranici vypjatého nacionalismu (Richard Münch říká, že existuje jen pět národních sociologických diskursů – francouzský, německý, britský, americký a francouzsko-italský),
3. stadiem internacionalizace, kterou reprezentují univerzalizující koncepce modernizace, jež chtějí vyložit diferencované vývojové cesty v podstatě jednotným „evolucionistickým“ schématem,
4. stadiem indigenizace, jež probíhá ve znamení vzpoury Třetího světa (někdy se mluví dokonce o „útěku ze světa“) proti mechanické aplikaci západních sociologických modelů na cdišný sociokulturní svět (šlo např. o pokusy vykládat procesy probíhající v zemích „asijských tygrů“ pomocí weberovského schématu a reinterpretovat z tohoto hlediska některá asijská velká náboženství), a konečně
5. stadiem globalizace, která je – jak říká v té věci klasik – „výsledkem interakce nacionalismu a internacionalismu a nepřímým vzájemného propojení všech předchozích stadií“ [Robertson 1996: 21].

Proč probůh toto zdánlivě odtazié teoretizování? Inu proto, že se nás přece týká minimálně ze dvou hledisek: a) nakolik jsme ve stadiu „národní sociologie“ a nakolik ve stadiu „sociologie globální“, b) nakolik deviza globalizace vede či nevede některé sociology k tomu, aby se podřizovali jakýmsi „globálním normám“, které téměř znemožňují rozumnou výpověď o společnosti, v níž žijeme.

Robertson zdůrazňuje – a o to samozřejmě jde –, že globální sociologie vyplývá ze „svobody sociologa spolupracovat s jinými sociology kdekoli na světě a být hodnocen v rámci celosvětových procesů, v jejichž rámci sám působí“. O tu svobodu nejde, jde o to hodnocení: přistoupíme-li na to, že jediným, zdůrazňuji, jediným kritériem hodnocení bude to, jak nás vidí „světová komunita“ (obvykle prostřednictvím citačních indexů), vystavujeme se nebezpečí trivializace a banalizace. V mnoha textech o transformaci psaných pro „světovou vědeckou obec“ se nutně (a pochopitelně) opakují pravdy, které samy o sobě v daném původním prostředí nemohou být ani zmiňovány, tak triviální jsou. Jiným nebezpečím je formulace takových výzkumných problémů, které jsou „pro svět“ přijatelné (a zajímavé), aniž by zajímaly kohokoliv jiného než úzkou skupinu specialistů. To je stinná stránka globální sociologie, o jejíž podstatě toho ostatně mnoho nevíme.

Nelze žnout tam, kde se neselo

Vůbec se neobávám, že nás „globální sociologie“ jakkoliv ohrožuje, spíše naopak, nemluvě o tom, že konstituovat takovou sociologii je úkolem těch, kdo dnes začínají v oboru pracovat a postupně vynikat. Existují pokusy dokonce kodifikovat „globální sociologii“ v podobě učebnice [Cohen a Kennedy 2000], myslím však, že jde právě o to nutné stadium, kdy se teprve vytváří pojmová síť, pomocí níž bychom srozumitelně uchopili diferencované a odlišně probíhající procesy, jež však vykazují jakési „globální podobnosti“. Nezapomeňme ale na to, že globální sociologie není „sociologií globalizace“: zatímco o té první toho mnoho nevíme, s tou druhou u nás jistou zkušenost máme – a nikoliv špatnou. Vyhranila se stanoviska, někdy až do krajních podob, čemuž se nelze divit, protože jen málokterý sociální proces vyvolává tak rozporné postoje a emoce – a samozřejmě nejen u nás. Bipolární svět se změnil v pluralitní, v němž dosahování „jednoty názorů“ bude obtížné, ne-li nemožné. Chceme-li se ale o jakoukoliv

dohodu či názorovou podobnost snažit, je třeba znát nejen to, co se módně nosí v „nejvyspělejších zemích“, ale i to, čem přemýšlejí „psanci této země“ (ta slova z Internacionály si kdysi vypůjčil pro Třetí svět Franz Fanon).

Jsem osobně přesvědčen, že naše sociologie je názorově i tematicky dostatečně diferencovaná (což se chválabohu projevuje dokonce v teritoriální diferenciaci) a že její kvantitativně nevelký potenciál je využit relativně efektivně. Mám na mysli solidně zvládnuté analýzy „transformačního procesu“, stejně solidně se ustavující „gender studies“, analýzy sociálních nerovností a potenciálních napětí, rozvoj kvalitativní sociologie (se skvělým nástupem sociologie biografické) atd. atd. A přece zde jednu zaznamenánihodnou marginálii vidím: kvalitativní sociologie (ať už se rozvíjí pod jakoukoliv formální egidou) je mimo jiné rehabilitací zdravého rozumu. Je mj. zkoumáním toho, jak lidé racionalizují (a konstruují) své sociální světy a jak je interpretují. Kdysi jsem v tomto přístupu viděl vážnou protiváhu ideologického vidění světa, které je „v rozporu se zdravým rozumem“. Dnes ale víme, že celý ten problém má výraznou politickou dimenzi, která je nejlépe uchopována gramsciovským termínem „kulturní hegemonie“: zdravý rozum je nejen protiváha, ale i produkt dominantní ideologie, praví se v některých přístupech. To nejhorší dědictví minulosti spočívá v tom, že se bojíme některých slov-tabu, slov-lasiček, protože byla zneužita více než stokrát. Ale odpusťme jim s Písmem ne sedmkrát, ale sedmasedmdesátkrát, jsou nevinné a k sociologické analýze nutné. Již Napoleon věděl, že *politika – toť novodobé fátum*. A ona se ani zdaleka nevyčerpává, to víme všichni, ani volebním aktem, ani volebními preferencemi, ani stranickým bojem, prostě vším tím strašně důležitým, ale na dlani ležícím. Má své podloží, kam standardní výzkum nemůže a kam by sociologie „nově angažovaná“ vstupovat měla – s bezohledností a razancí mládí.

Co mi ale chybí snad nejvíce, je analýza kultury, kulturního života společnosti, toho, co už od 60. let existuje a rozvíjí se jako tzv. *cultural studies* – z té oblasti nemáme ani jedinou knížku (snad poslední práce Josefa Alana a kolektivu o alternativní kultuře bude průlomová), ani jediný solidní pokus vyrovnat se s fenoménem, o němž umíme beletrizovat, esejizovat, naříkat nad ním, rozhořčovat se, ale o němž toho mnoho nevíme. Prostě řečeno – je to, jak říká tzv. populistický trend v rámci kulturních studií, rozbor předpokladu, že „symbolická zkušenost a praxe obyčejných lidí má větší politický a analytický význam než tzv. vysoká kultura“ [srv. McGuigan 1992: 4]. S tím samozřejmě souvisí zanedbání sociologického studia masových médií a nejnovějších komunikačních a informačních prostředků. Vím, že mladá generace sociologů tím vším aktivně a po právu žije, ale nevím, nakolik jsou tyto fenomény také předmětem jejich teoretické (v širokém smyslu: rozuměj tedy – sociologické, profesionální) reflexe.

A konečně – je lhostejné, zda se po 11. září 2001 svět změnil či nezměnil, protože – jak praví francouzské přísloví – kdo dožije, uvidí. Co není lhostejné, je fenomén strachu, rizika, ohrožení. Nejde mi tak úplně o totéž, o čem píše Ullrich Beck aj., ale o obecnější fenomén kulturního pesimismu [Bennet 2001], který podle některých autorů nabývá podob až „revitalizace iracionalistických sociálních teorií a vzniku neobarbarství“ [Al-Azmeh 2001]. Víme vlastně, čeho se lidé bojí, nebojí-li se již Pána Boha?

Tlustá čára za minulostí a spor generací

Největším pozitivem minulého vývoje – v mé osobní perspektivě – je to, že se sociologie rekonstituovala v poměrně prestižní a zdaleka ne marginalizovanou vědu, aniž musela podstoupit proces většinou nechutných a vždycky nepříjemných „čistek“. Ti, kteří se

kdysi kompromitovali (a že to tak bylo, o tom lze dozajista podat objektivní svědectví), většinou sami odešli, někteří dokonce tam, kam bychom nejméně předpokládali – do zábavního průmyslu a do manažerských funkcí. Jako by chtěli činem dokázat tu totální vlastní hypokrizi, to pokrytectví s hrou na socialistický životní způsob a vedoucí úlohu dělnické třídy.

A přece si myslím, že k minulosti nedávno minulé bude třeba se ještě vrátit – *sine ira et studio* –, je-li to vůbec možné. Na otázku, zda to někoho dnes zajímá, odpovídám – ano, zajímá. I ti nejmladší chtějí vědět, jak to vlastně bylo a jaký ďábel nás vedl k těm ponižujícím úlitbám papírovým bohům, co nás přimělo k tomu, že jsme psali bláboly, abychom mohli psát případně i něco jiného... Nepodáme-li svědectví dnes, nyní a zde, zůstane pro budoucnost třicet let v dějinách našich společenských věd zcela nesrozumitelných, protože jen my máme k dispozici kód, kterým lze dekodovat mnohá počínání u „slušných lidí“ jinak zcela nepochopitelná. V Polsku se o to nedávno s otevřeností téměř neuvěřitelnou pokusila Maria Hirsowicz, kterou si pamatujeme z jejích návštěv u nás v 60. letech [Hirsowicz 2001], ba dokonce v Rusku vydali sborník *Ruská sociologie 60. let ve vzpomínkách a dokumentech* [Rossijskaja... 1999]: i u nás kdysi známý I. S. Kon nazval svá vzpomínání příznačně – Dobu, v níž žijeme, si nevolíme... Dodejme, že dost často záleží alespoň zčásti na naší vůli, jak v ní žijeme a jak jsme v ní žili.

Řekl jsem – „my“ a myslím generaci, která odchází, nerada sice, ale přece jen. Vidím ten obrovský rozdíl mezi raketovým startem dnešních mladých a nekonečně pomalým rozjezdem našich trabantů padesátých let. Vidím rozdíl v možnostech i v podmínkách. Co nevidím, je generační svár: platí nezpochybnitelný princip, že generačním konfliktem je vinna vždycky generace starší, protože vnucuje zkušenost, která je neopakovatelná a ne vždycky úctyhodná, a není ochotna se smířit s tím, že některým věcem prostě už nikdy nebude rozumět. Já osobně jsem rád, že mě ti nejmladší tolerují a jsou ke mně korektní, snažím se ostatně o totéž.

A zdá-li se z těch pozitivních údajů málo, tak vezměme na vědomí, že v letech 1971-1989 nevyšla v češtině ani jediná (!) sociologická kniha západní provenience. Mám kdesi tzv. Dahrendorffův seznam, byl to soupis knih, které skupina britských humanitních a sociálních vědců doporučovala, aby byly (tajně, v samizdatu) přeloženy. Bylo jich sto. Dnes je jich na pultech sedmdesát a kromě tří autorů jsou ze seznamu zastoupeni všichni.

Nechci vytvářet iluzi „nejlepšího z možných světů“ – ale bilance poslední doby není ani zdaleka tak špatná, jak ji někteří škarohlídové chtějí vidět. Napravovat a zlepšovat je vždycky co – „cesty mohou být rozličné, jenom vůli mějme všichni rovnou“, jak říká klasik. Oni toho klasikové vůbec říkají mnoho, ale – mezi námi – s tím postmodernismem jsme moc nepohnuli...

MILOSLAV PETRUSEK je profesorem sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, jejímž byl děkanem v letech 1991-1997. Je autorem několika monografií, například *Sociometrie* (1969), *Alternativní sociologie* (1992), *Teorie a metoda v moderní sociologii* (1993 a 1996), *spoluautorem a předsedou redakční rady Velkého sociologického slovníku* (1996), editorem řady knih z klasické, moderní a postmoderní sociologie. Zabývá se sociologickou teorií a dějinami sociologie, přednáší na FSV, FHS a FF UK kursy pod souhrnným názvem *Sociologie mezi modernitou a postmodernismem*.

Literatura

- Al-Azmeh, Aziz 2001. „Civilization, Culture and the New Barbarians.“ *International Sociology* 16(1): 73-84.
- Albrow, M. 1990. „Globalization, Knowledge and Society.“ Pp. 8-31 in *Globalization, Knowledge and Society*, ed. by M. Albrow and E. King. London: Sage.
- Bauman, Z. 1993. *Postmodern Ethics*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Bennet, O. 2001. *Cultural Pessimism, Narratives of Decline in the Postmodern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bláha, I. A. 1932. „Sociologický objektivismus.“ *Sociologická revue* 3(3 a 4): 300-304.
- Bláha, I. A. 1946. „V radostných dnech národa a státu.“ *Sociologická revue* 12(1): 8-16.
- Cohen, R., P. Kennedy 2000. *Global Sociology*. London: Macmillan Press.
- Galla, K. 1940. *Kritika za každou cenu*. Brno: Nákladem vlastním.
- Hirszowicz, M. 2001. *Pulapki zaangażowania: Intelktualisci w służbie komunizmu*. Warszawa: Scholar.
- Chalupný, E. 1911. „Vznik české strany pokrokové.“ *Český jih* 39(17-23), též separát. Tábor: nákladem vlastním.
- Chalupný, E. 1947. *Němci hrozí. Německý problém a bezpečnost světa*. Praha: J. Samec.
- Machotka, O., Z. Ullrich 1928. *Sociologie v každodenním životě*. Praha: Malá sociologická knihovna.
- McGuigan, J. 1992. *Cultural Populism*. London: Routledge.
- Robertson, R. 1996. *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Rossijskaja sociologija šestiděsjatych godov v vospominanijach i dokumentach*. 1999. Sankt Petěrburg: Izdatělstvo Russkogo Christijanskogo instituta.

Mzdová a příjmová diferenciacie v České republice v transformačním období

JIŘÍ VEČERNÍK

Vydal Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1,
fax + 420 2 2118 3250, e-mail prodej@soc.cas.cz

„Sociological Papers“ SP 01:5

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 111,- Kč (6 USD)

Shrnutí: V první části jsou mzdová a příjmová šetření použita pro znázornění změn v diferenciaci výdělků a jejich determinant v České republice v období devadesátých let. Nejprve se zabýváme rostoucími rozdíly a klesajícím vlivem demografických charakteristik na výši mzdy. Dále shromažďujeme empirickou evidenci z různých zemí ukazující rostoucí podobnost české struktury mezd se situací v západních zemích. Zavedení tržní ekonomiky vedlo k výraznému nárůstu mzdových rozdílů a „komunistický“ model jejich převážně demografického určení je postupně nahrazován „kapitalistickým“ modelem založeným na vzdělání a dalších ekonomických charakteristikách. Podobně namísto politických privilegií se do popředí dostávají rozdíly vlastnických sektorů. Rozpětí a struktura výdělků se tak blíží západnímu standardu. Ve druhé části používáme statistická šetření příjmů domácností umožňující zjišťovat systémové změny v rozpětí a faktorech příjmů domácností v letech 1988-1996. Nejprve upozorňujeme na rostoucí obtíže spojené se zjišťováním příjmů v demokratickém režimu. Poté diskutujeme substantivní význam různých příjmových indikátorů a jejich vztah k sociální a ekonomické situaci. Dále dokumentujeme růst příjmových nerovností a přesun od demografických faktorů (počet ekonomicky aktivních členů a dětí, věk) k socioekonomickým faktorům (vzdělání, odvětví, profese). Nakonec porovnáváme situaci v české společnosti se západními zeměmi, tak abychom posoudili, do jaké míry se příjmová struktura přizpůsobila tržní ekonomice. Ve třetí části ukazujeme změny v redistribuci na úrovni jednotlivých domácností. Nejprve na základě statistických příjmových šetření dokumentujeme systémové změny v přerozdělování příjmu domácností a jeho determinant v letech 1988-1996. Poté sledujeme kontext sociální struktury a postoje obyvatelstva k daním a sociálním dávkám, přičemž zjišťujeme slabé, byť posilující se daňové vědomí české populace. Nakonec na základě srovnání se zeměmi OECD zasazujeme rozměry i percepce českého distribučního systému do širšího kontextu. Upozorňujeme rovněž na metodologické problémy příjmových indikátorů a sledujeme omezení vyplývající z daných datových zdrojů. Ty vedou k léčkám analýzy, na které narážíme ve studiu příjmové distribuce i přerozdělování toků.